

Alfred North Whitehead (15. 2. 1861 – 30. 12. 1947) [1969]

Whitehead náleží k nejpozoruhodnějším myslitelům první poloviny dvacátého století. Podobně jako Husserl, s nímž byl nejednou srovnáván, vyšel z matematiky, zejména z nejobecnějších partií algebry. Světového jména a trvalých zásluh si doбыl třemi velkými svazky základního díla symbolické logiky, *Principia Mathematica*, jež vydal spolu s Bertrandem Russellem. To mu umožňuje, aby téměř v padesáti letech přesídlil se svou rodinou z Cambridge do Londýna, kde se po čtyřech letech stává profesorem užitě matematiky. Přesun profesionálního zájmu do oblasti přírodovědy v něm kupodivu posiluje filosofické sklony; vydává větší práce o principech přírodovědeckého poznání, o filosofii přírody a o principu relativity (*An Enquiry concerning the Principles of Natural Knowledge*, 1919; *The Concept of Nature*, 1920; *The Principle of Relativity with its Applications to Physical Science*, 1922). Několik významných menších studií z prvních let londýnské profesury je později zahrnuto do knihy *Aims of Education and other Essays* (1929). Tato londýnská perioda Whiteheadova myšlení, následující po období převážně matematického a logického zaměření, bývá souhrnně nazývána „filosofií přírody“. Ve svých 63 letech přijímá Whitehead americké pozvání a začíná přednášet filosofii na Harvardově universitě. To je začátek nejvýznamnějšího období jeho filosofické tvorby, uváděné nejčastěji jako „filosofie organismu“. Představují je především spisy *Science and the Modern World* (1926), jímž se Whitehead rázem proslavil na celém světě a jenž od té doby vyšel již v mnoha vydáních a mnoha překladech, *Process and Reality* (1929), hlavní a největší Whiteheadovo dílo, a *Adventures of Ideas* (1933).

Pro dnešní filosofii má Whiteheadovo dílo význam v nejednom směru. Především představuje grandiózní pokus o metafyzický systém, v němž je odmítnut substanční model; svět je proces, v jeho základech je změna, dění, události. Změna neznámá vždy chaos, ale může též ztělesňovat řád; řád se ve světě uskutečňuje organizováním. Organizace je možná jen tam, kde jsou respektovány trvalé hodnoty. Důrazem na hodnoty (nebo také „věčné objekty“) připomíná Whiteheadova filosofie Aristotelovy formy a dokonce Platónovy ideje. V úsilí o postžení toho, co je vskutku nové, uspěl Whitehead snad ještě méně než emergentisté, a zvláště než Bergson, jež leccím připomíná. Často bývá zmiňována i jeho podobnost s Hegelem; je to ovšem podobnost spíše „zrcadlová“, neboť příroda je Whiteheadovi základním tématem filosofie vůbec (a není odvozena z ducha). V celku výstavby své metafyzické soustavy zůstává ovšem Whitehead ještě veskrze poplatný starým tradicím; v detailu je však jeho postup nejen překvapivý a hodný pozornosti, ale hlavně pronikavý a myšlenkově inspirující. Téměř všechna nejdůležitější témata současné filosofie je možno na jeho díle demonstrovat, ať už tam, kde o nich sám věděl, nebo tam, kde je příkladem jejich nepochopení a zanedbání. V jeho filosofii je mnoho momentů, jimiž nová filosofie musí korigovat a doplnit svůj záběr, především pokud jde o filosofii přírody, v níž jsou její manka nejcitelnější. Whiteheadova cesta od matematiky a logiky přes filosofii vědy k přírodě a k organismům má obrovskou vnitřní logiku a ukazuje dál k filosofii člověka, která zůstává úkolem pro ty, kteří by na něho chtěli navazovat. Ať jsou v jejím konkrétním provedení shledávány jakékoli nedostatky, cíl Whiteheadovy filosofie postavil úkol veškeré dnešní filosofii. V tom je obdobou Teilharda de Chardin, jehož práce vrhají na „filosofii organismu“ nečekané, po mnohé stránce příznivé světlo.

V anglosaském světě je dnes Whitehead stavěn filosoficky poněkud stranou; silný proud neopozitivismu a scientismu na něho pochopitelně nemůže dost dobře navazovat. V Evropě je

filosofie stále ještě příliš poznamenána antropologickým zájmem, provázeným odvratem od přírody. Všechny známky však ukazují, že nejbližší budoucnost provede revizi tohoto jednostranného zaměření a ukáže nutnost zaplnění mezer a trhlin. Nelze vyloučit, že význam Whiteheadovy filosofie pak v plné podobě teprve bude objeven.